

WOJCIECH WŁODARKIEWICZ (WAT)

**Bezpieczeństwo narodowe Rzeczypospolitej w latach 1918-1939.
Teoria i praktyka***

Odrodzona w listopadzie 1918 r. Rzeczpospolita stanęła wobec wielu problemów, w tym również tych dotyczących bezpieczeństwa narodowego. Lata 1918-1921 to głównie wojny o utrzymanie niepodległości i korzystny kształt terytorialny oraz tworzenie systemu sojuszy, zasad pokojowej organizacji państwa i zapewnienia bezpieczeństwa. Polskie naczelne władze państwowe i wojskowe w 1922 r. przyjęły strategię bezpieczeństwa kraju, która okazała się trafna mimo dużych zmian zewnętrznych i wewnętrznych, zmieniały się jedynie narzędzia, za pomocą których ją realizowano. W latach 1926-1935 r. starano się opierać podstawy bezpieczeństwa na własnych siłach, głównie na potencjale Wojska Polskiego i niezależnej polityce zagranicznej. W pozostałych okresach dwudziestolecia międzywojennego liczone na system bezpieczeństwa zbiorowego i w jeszcze większym stopniu na współdziałanie z sojusznikami: Francją i Rumunią, a od marca 1939 r. również z Wielką Brytanią, jednak nadal za najważniejszy element bezpieczeństwa narodowego uznawano Wojsko Polskie.

Obecnie zauważamy znaczne zainteresowanie problematyką bezpieczeństwa narodowego, m.in. poprzez jej obecność w mediach i popularność wśród ubiegających się o podjęcie studiów na tym kierunku. Wychodząc naprzeciw tym potrzebom Lech Wyszczelski i Małgorzata Wiśniewska przygotowali pionierską publikację o bezpieczeństwie narodowym Polski w latach 1918-1939. Profesor dr hab. Lech Wyszczelski jest znanym badaczem historii wojskowości polskiej i powszechnej okresu międzywojennego, autorem ogółem 435 publikacji, w tym 31 książek wydanych przez krajowe oficyny wydawnicze oraz kilkuset artykułów naukowych, a jego dorobek w zakresie kształcenia obejmuje wypromowanie 15 doktorów historii i ponad 150 magistrów¹. Doktor Małgorzata Wiśniewska opublikowała kilkadziesiąt publikacji z obszaru historii wychowania obronnego, historii wychowania, historii wojskowości oraz bezpieczeństwa Polski. Autorzy publikacji są pracownikami Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach.

* Małgorzata Wiśniewska, Lech Wyszczelski, *Bezpieczeństwo narodowe Polski w latach 1918-1939. Teoria i praktyka*, Toruń 2009.

¹ Szerzej: *Historia wojskowości XX wieku. Księga pamiątkowa z okazji 50-lecia pracy zawodowej prof. dr. hab. Lecha Wyszczelskiego*, red. nauk. A. Niewęglowska, M. Wiśniewska, Siedlce 2010, s. 11-16.

Lech Wyszczelski i Małgorzata Wiśniewska zauważyli, że problematyka bezpieczeństwa narodowego Polski w latach 1918-1939 do dziś nie doczekała się opracowania monograficznego; powstawały tylko prace o elementach wchodzących w zakres bezpieczeństwa narodowego, najwięcej o Wojsku Polskim, ale i one nie rozpatrywały armii Rzeczypospolitej w aspekcie roli, jaką odgrywała ona w systemie bezpieczeństwa państwa polskiego, a uwaga badaczy najczęściej skupiała się na sprawach organizacji, szkolenia czy też uzbrojenia Wojska Polskiego. Problematykę tę badali: Eugeniusz Kozłowski², Andrzej Rzepniewski³, Piotr Stawecki⁴, Mieczysław Wrzosek⁵ oraz Lech Wyszczelski⁶. Obok tego podejmowano problem wojskowych stosunków zagranicznych⁷, ukazały się drukiem liczne prace o ogólnych aspektach polskiej polityki zagranicznej⁸ oraz wspomnienia i pamiętniki jej twórców⁹. Badacze podejmowali również temat zagrożeń zewnętrznych Polski i ich ocen przez polskie naczelne władze wojskowe: ze strony Związku Radzieckiego¹⁰ i Niemiec¹¹ oraz edukacji i przysposobienia obronnego w międzywojennej Polsce¹².

Praca Lecha Wyszczelskiego i Małgorzaty Wiśniewskiej przedstawia bezpieczeństwo narodowe Polski w latach 1918-1939 w dwóch aspektach: założeń teoretycznych

² E. Kozłowski, *Wojsko Polskie 1936-1939. Próby modernizacji i rozbudowy*, Warszawa 1974.

³ A. Rzepniewski, *Wojsko Polskie wobec perspektywy zagrożenia wojennego (13 maja 1935-31 sierpnia 1939 r.)*, Warszawa 1992.

⁴ P. Stawecki, *Polityka wojskowa Polski w latach 1921-1926*, Warszawa 1981; idem, *Wojsko Marszałka Józefa Piłsudskiego 12 V 1926 12 V 1935*, Warszawa 2004; idem, *Następcy komendanta. Wojsko a polityka wewnętrzna Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935-1939*, Warszawa 1969.

⁵ M. Wrzosek, *Wojny o granice Polski Odrodzonej 1918-1921*, Warszawa 1992; idem, *Wojsko Polskie i operacje wojenne lat 1918-1921*, Białystok 1988.

⁶ *Wojsko Piłsudskiego. Wojsko Polskie lat 1926-1935*, Warszawa 2005; *Wojsko Polskie w latach 1918-1921*, Warszawa 2006; *Od demobilizacji do zamachu majowego. Wojsko Polskie w latach 1921-1926*, Warszawa 2007; *W obliczu wojny. Wojsko Polskie w latach 1935-1939*, Warszawa 2008.

⁷ M. Leczyk, *Polska i sąsiedzi 1921-1939*, Białystok 1997.

⁸ M.in.: J. Faryś, *Koncepcje polskiej polityki zagranicznej 1918-1939*, Warszawa 1981; M.K. Kamiński, M.J. Zacharias, *W cieniu zagrożenia. Polityka zagraniczna RP 1918-1939*, Warszawa 1993; P. Łossowski, *Polska w Europie i na świecie 1918-1939*, Warszawa 1990; *Dyplomacja Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1990; *Historia dyplomacji polskiej*, t. IV, 1918-1939, red. P. Łossowski, Warszawa 1995.

⁹ J. Beck, *Ostatni raport*, Warszawa 1987; A. Skrzyński, *Polska a pokój*, Warszawa 1923; *Diariusz i teki Jana Szembeka (1935-1945)*, t. I-IV, Londyn 1965-1972.

¹⁰ W. Włodarkiewicz, *Przed 17 września 1939 roku. Radzieckie zagrożenie Rzeczypospolitej w ocenach polskich naczelnych władz wojskowych 1921-1939*, Warszawa 2002; *Wrzesień 1939. Radzieckie zagrożenie Rzeczypospolitej w dokumentach, relacjach i wspomnieniach*, wybór i oprac. W. Włodarkiewicz, Warszawa 2005.

¹¹ A. Woźny, *Niemieckie przygotowania do wojny z Polską w ocenie polskich naczelnych władz wojskowych w latach 1933-1939*, Warszawa 2000; H. Cwiąg, *Zagrożenie bezpieczeństwa Polski ze strony Republiki Weimarskiej. Na podstawie materiałów Oddziału II Sztabu Generalnego (Głównego) Wojska Polskiego*, Częstochowa 2006.

¹² L. Wyszczelski, *Spółczesność a obronność w Polsce (1918-1939)*, Toruń 2007; M. Wiśniewska, *Wychowanie obronne kobiet w Polsce w latach 1921-1939*, Toruń 2007.

oraz praktycznej realizacji przez naczelne władze państwowe i wojskowe Rzeczypospolitej. Problematykę bezpieczeństwa narodowego Polski ukazano również przez pryzmat inicjatyw zewnętrznych, w których dominowała dyplomacja, oraz krajowych, w tym szczególnie rolę Wojska Polskiego. Ponadto autorzy przeanalizowali destabilizacyjną rolę mniejszości narodowych, niepokojów społecznych i przesileni politycznych oraz rolę przysposobienia proobronnego społeczeństwa.

Monografia powstała w oparciu o obszerne kwerendy archiwalne prowadzone przez autorów w placówkach krajowych: Archiwum Akt Nowych, Centralnym Archiwum Wojskowym, Wojskowym Biurze Badań Historycznych i Centralnej Bibliotece Wojskowej oraz Ośrodka Przechowywania Zbiorów Historyczno-Dokumentacyjnych w Moskwie, obecnie będącym częścią Rosyjskiego Państwowego Archiwum Wojskowego. Obok źródeł archiwalnych w pracy wykorzystano bardzo liczne źródła drukowane, pamiętniki i wspomnienia oraz opracowania zwarte i artykuły z polskich czasopism naukowych. Obszerna bibliografia (s. 482-500) liczy aż 19 stron.

Autorzy monografii przeanalizowali części składowe bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej w latach 1918-1939, które wydzielili w odrębnych rozdziałach. Obszerłą pracą (513 s.) charakteryzuje układ problemowo-chronologiczny treści, składa się ona ze wstępu, dwunastu obszernych rozdziałów – zarazem analiz integralnych składników systemu bezpieczeństwa międzywojennej Rzeczypospolitej, zakończenia, bibliografii oraz indeksu nazwisk i indeksu nazw geograficznych.

Rozdział I nosi tytuł *Uwarunkowania geopolityczne i strategiczno-militarne bezpieczeństwa Polski*, stanowi obszernie wprowadzenie czytelnika w problematykę bezpieczeństwa narodowego Polski lat 1918-1939 oraz ułatwia zrozumienie jego wewnętrznych i zewnętrznych determinantów. W początkowej części rozdziału autorzy monografii przypomnieli podstawowe etapy formowania państwa polskiego w latach 1918-1921, stosunek mocarstw do polskiej niepodległości oraz scharakteryzowali walory obronne terytorium odrodzonego państwa i jego granice. Następnie ukazali położenie polityczne Polski w latach 1921-1926, polską politykę bezpieczeństwa w latach 1926-1935 oraz 1935-1939. Położenie geopolityczne i strategiczno-militarne Rzeczypospolitej było bardzo niekorzystne z punktu widzenia bezpieczeństwa narodowego, Polska jako obszar działań operacyjnych nadawała się do rozwijania dużych mas wojska i prowadzenia wielkich operacji zaczepnych, brak naturalnych przeszkód terenowych powodował dodatkowe trudności dla strony polskiej. Niekorzystne było też położenie Rzeczypospolitej między Niemcami i Związkiem Radzieckim, państwami wykazującymi skłonności do ekspansji terytorialnej oraz negującymi potrzebę istnienia niepodległej Polski, co je zbliżało i zachęcało do wielopłaszczyznowej współpracy. Rozpatrując ówczesne położenie polityczne Rzeczypospolitej, autorzy monografii dostrzegli także brak stabilnego sojusznika, poza latami 1921-1926, gdy rolę tę spełniała Francja. W okresie międzywojennym Wojsko Polskie było liczne, ale jego potencjał z powodu zacofania technicznego prezentował

się skromnie, dlatego nie było ono w stanie samodzielnie i skutecznie prowadzić wojny z potencjalnymi agresorami.

Szczególnie interesujące są ustalenia autorów dotyczące położenia geopolitycznego i strategicznego Polski po marcu 1939 r., w realiach przygotowań Niemiec do agresji na Polskę, zbliżenia niemiecko-radzieckiego i uchylania się zachodnich sojuszników Rzeczypospolitej od wypełnienia zobowiązań wobec Polski oraz niedostatków polskiego potencjału obronnego. W podsumowaniu rozdziału Lech Wyszczelski i M. Wiśniewska zauważają, że w 1939 r. Polska została otoczona przez dwóch agresorów, była pozbawiona realnej pomocy militarnej i autentycznych sojuszników, dysponowała potencjałem wojennym zdecydowanie odbiegającym od możliwości agresorów oraz znalazła się w bardzo niekorzystnym położeniu geopolitycznym i strategiczno-militarnym, co całkowicie przesądzało o wyniku zbliżającej się wojny.

Wizje bezpieczeństwa europejskiego i miejsce w nich Polski w dorobku myśli politycznej i wojskowej to tytuł kolejnego rozdziału, w którym autorzy ukazali m.in. endecką myśl polityczną w zakresie bezpieczeństwa Polski oraz myśl obozu politycznego J. Piłsudskiego, PPS, PSL „Piast” i PSL „Wyzwolenie”, następnie Stronnictwa Ludowego. Na tym tle przeanalizowali polską myśl wojskową i jej wkład w zapewnienie bezpieczeństwa kraju, w tym koncepcję „Naród pod bronią” oraz wychowawczą rolę Wojska Polskiego. Następnie obszernie ukazali oryginalne i realne koncepcje gen. dyw. Władysława Sikorskiego¹³, dotyczące przyszłej wojny i jej charakteru oraz ppłk dypl. Stefana Mossora¹⁴, który również posiadał znaczny dorobek w zakresie przewidywania charakteru przyszłej wojny.

Liga Narodów i jej rola gwaranta bezpieczeństwa powszechnego zostały wnikliwie przeanalizowane przez L. Wyszczelskiego i M. Wiśniewską w rozdziale III. W jego początkowym fragmencie Autorzy pracy ukazali genezę Ligi Narodów, cel jej powołania, zdefiniowany w Pakcie Ligi Narodów, a na tym tle aktywność i rolę Rzeczypospolitej w tej organizacji do kryzysu pomonachijskiego i przerwania współpracy Polski z Ligą. W tej części monografii Autorzy stwierdzają, z czym należy się zgodzić, że Liga Narodów nie spełniła oczekiwań jej twórców w zakresie stworzenia systemu bezpieczeństwa powszechnego i narodowego poszczególnych państw, w tym Polski, która poza krótkim okresem nie oceniała jej jako ważnego składnika gwarancji swojego narodowego bezpieczeństwa.

Stanowisko Polski wobec Ligi Narodów, zdaniem Autorów monografii, nie było jednorodne, ale na ogół sceptyczne. Aktywność Rzeczypospolitej wobec tej organizacji największa była w okresie sprawowania kierownictwa resortu spraw zagranicznych przez Aleksandra Skrzyńskiego oraz Augusta Zaleskiego. Polska wniosła także swój

¹³ W. Sikorski, *Przyszła wojna, jej możliwości i charakter oraz związane z nim zagadnienia obrony kraju*, Warszawa 1934, wyd. II Warszawa 1984, wyd. III Kraków 2010.

¹⁴ S. Mossor, *Sztuka wojenna w warunkach nowoczesnej wojny*, Warszawa 1938, wyd. II, Warszawa 1986.

udział w koncepcje rozbrojeniowe przez wysunięcie planu rozbrojenia moralnego. W rokowaniach w sprawie koncepcji form bezpieczeństwa Polska brała aktywny udział: był to udział autorski, jak w przypadku idei utworzenia Związku Bałtyckiego, czy tzw. koncepcji Międzymorza. Dyplomacja polska akceptowała wiele pomysłów dotyczących poprawy bezpieczeństwa zbiorowego, ale sceptycznie nastawiona była do idei rozbrojeniowych. Uważała te drugie jako mogące doprowadzić do zmniejszenia jej narodowej siły zbrojnej i potencjału wojennego przy jednoczesnym dobrojeniu Niemiec. Jako sprawę szczególnie niebezpieczną Polska oceniała koncepcje asymetrycznego traktowania bezpieczeństwa granic Niemiec (układ w Locarno) oraz wizje hegemonii wielkich mocarstw w Europie (pakt czterech), traktując je jako obnażające poziom bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej.

Rozdział IV nosi tytuł *Koncepcje bezpieczeństwa powszechnego, regionalnego i narodowego*. Wykład w tej części publikacji ma charakter chronologiczny i zawiera przegląd zgłaszanych inicjatyw, których celem była poprawa stanu bezpieczeństwa w jego wszystkich obszarach. Ukazano w nim (w zarysie) polską koncepcję utworzenia pod przywództwem Rzeczypospolitej federacji niepodległych państw, powstałych w konsekwencji rozpadu carskiej Rosji, której celem miało być zapewnienie większego poziomu bezpieczeństwa zewnętrznego członków federacji, a następnie powołania Związku Bałtyckiego. Dodajmy, że obie inicjatywy zakończyły się fiaskiem. W dalszej części rozdziału Autorzy przeanalizowali problematykę inicjatyw zmierzających do ograniczenia zbrojeń lądowych, morskich i lotniczych, m.in. w trakcie Konferencji Rozbrojeniowej w Moskwie w grudniu 1922 r., inicjatywy Ligi Narodów z tego zakresu, w tym przyjęcie 2 października 1924 r. Protokołu Genewskiego, który przewidywał pokojowe rozwiązywanie sporów międzynarodowych przy pomocy arbitrażu, definiował agresora i postulował ograniczenie zbrojeń oraz inne inicjatywy, w tym pakt Briand–Kellogga czy prace Komisji Przygotowawczej do Konferencji Rozbrojeniowej.

Z inicjatyw lat trzydziestych w rozdziale ukazano projekt Paktu Wschodniego, polskie stanowisko wobec tej idei i przyczyny jej niepowodzenia; polską inicjatywę utworzenia nowego regionalnego bloku państw w Europie – Międzymorza, układ monachijski jako pomysł powstrzymania wybuchu wojny kosztem Czechosłowacji oraz ostatnią pokojową inicjatywę – koncepcję utworzenia po marcu 1939 r. nowego systemu europejskiego bezpieczeństwa z udziałem Francji i Wielkiej Brytanii oraz ZSRR, Polski i Rumunii, również z wielu powodów zakończoną niepowodzeniem. Rozdział kończy się pesymistycznym, ale trafnym stwierdzeniem Autorów monografii, że koncepcja zapewnienia bezpieczeństwa zbiorowego w Europie przez Ligę Narodów, następnie przez układy regionalne i bilateralne, zakończyła się całkowitym niepowodzeniem i nie zapobiegła wybuchowi II wojny światowej.

Główne założenia polskiej polityki zagranicznej zostały interesująco i kompetentnie przeanalizowane przez Lecha Wyszczelskiego i Małgorzatę Wiśniewską w rozdziale V. Ukazano w nim m.in. aktywność polskiej polityki zagranicznej w dążeniach do

uzyskania korzystnego kształtu terytorialnego kraju (głównie w latach 1918-1921), w tym na paryskiej konferencji pokojowej, stosunek polskiej dyplomacji do prób odbudowy „białej” Rosji oraz stosunki dyplomatyczne Rzeczypospolitej z sąsiadami i innymi krajami. Polska polityka zagraniczna w okresie międzywojennym, jak zauważają Autorzy monografii, odnosiła sukcesy oraz porażki, jednak tych drugich było więcej. W latach 1921-1926 dyplomacja polska dążyła do stworzenia zabezpieczeń traktatowych bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej przez układy polityczne i wojskowe z Francją i Rumunią. W latach 1926-1935 Ministerstwo Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej podjęło próbę realizacji polityki równych odległości w stosunkach ze Związkiem Radzieckim i Niemcami, jednocześnie osłabieniu uległy relacje Polski z Francją oraz nie poprawiono stosunków z Wielką Brytanią. Ostatecznie próba prowadzenia przez Polskę niezależnej polityki zagranicznej zakończyła się niepowodzeniem. W latach 1935-1939 najważniejszym zadaniem polskiej polityki zagranicznej było poszukiwanie sojuszników w warunkach gwałtownego wzrostu zagrożenia wojennego. W całym analizowanym okresie (1918-1939) nie udało się polskiej dyplomacji w znaczący sposób poprawić stanu bezpieczeństwa zewnętrznego państwa – ostatecznie we wrześniu 1939 r. Polska pozostała osamotniona militarnie, jedynie ze słabym wsparciem politycznym jej zachodnich sojuszników. Jednak w ocenach przyczyn tego stanu bezpieczeństwa Rzeczypospolitej należy, zdaniem Autorów pracy, uwzględnić fakt, że efektywność prowadzonej polityki zagranicznej zależała nie tylko od strony polskiej, ale w znacznie większym stopniu od głównych mocarstw europejskich oraz obu wielkich sąsiadów – potencjalnych przeciwników, a wymienione czynniki zewnętrzne poważnie ograniczały skuteczność polskiej polityki zagranicznej.

Rozdział VI pt. *Założenia strategii bezpieczeństwa państwa i ocena zagrożenia zewnętrznego w opinii kierownictwa politycznego i wojskowego Polski* dzieli się na dwa okresy: lata wojen i polskich zabiegów dyplomatycznych o kształt granic państwowych Rzeczypospolitej oraz okres 18 lat pokojowego funkcjonowania państwa od 18 marca 1921 r. do 31 sierpnia 1939 r. 19 stycznia 1922 r. na tajnym posiedzeniu Rady Ministrów Rzeczypospolitej określono strategię bezpieczeństwa państwa – jako główny cel przyjęto założenie obrony stanu posiadania oraz niepodejmowania jakichkolwiek działań zaczepnych wobec sąsiadów i innych państw. Filarami polskiego bezpieczeństwa miały być traktaty wersalski i ryski oraz aktywność w zakresie utrzymania globalnego pokoju przez Ligę Narodów. W dalszej części rozdziału Autorzy monografii przeanalizowali oceny polskich naczelnych władz państwowych i wojskowych zagrożeń zewnętrznych Rzeczypospolitej do 1939 r., głównie zagrożenia ze strony wielkich sąsiadów – potencjalnych przeciwników: ZSRR i Niemiec. W tym obszarze kierownictwo polityczne i wojskowe Polski popełniło szereg błędów, głównie po 1935 r., a zwłaszcza w 1939 r., kiedy nie rozpoznano prawdziwego charakteru układu Ribbentrop–Mołotow i gwałtownego wzrostu zagrożenia bezpieczeństwa Polski przez tajny sojusz obu sąsiadów. Z tego zakresu, z uwagi na obszerną obecność tego problemu w najnowszych badaniach,

Autorzy podali jedynie najważniejsze informacje i przeanalizowali ich wpływ na bezpieczeństwo Rzeczypospolitej¹⁵.

Sojusze polityczne i konwencje militarne Lech Wyszczelski i Małgorzata Wiśniewska przeanalizowali w rozdziale VII pracy. Ukazano w nim porozumienia czasu wojny: tajne porozumienie polsko-łotewskie w sprawie współdziałania militarne w działaniach w południowej Łotwie z 30 grudnia 1919 r., umowę polityczną i konwencję militarną z Ukrainą z kwietnia 1920 r. oraz porozumienia zawarte już w okresie pokoju: sojusze z Francją: układ polityczny z 19 lutego 1921 r. i konwencję wojskową z 21 lutego oraz umowę polityczną i tajną konwencję wojskową z Rumunią, podpisaną 3 marca 1921 r. Jak zauważają Autorzy recenzowanej monografii, sojusze Polski z Francją i Rumunią były liczącą się asekuracją bezpieczeństwa Rzeczypospolitej na wypadek wojny z Niemcami (sojusz z Francją) lub ze Związkiem Radzieckim (sojusz z Rumunią). Fiasko brytyjsko-francusko-radzieckich rozmów sztabowych w Moskwie oraz podpisanie paktu Ribbentrop–Mołotow skłoniło Wielką Brytanię do podpisania z Polską 25 sierpnia 1939 r. układu politycznego, zawierającego zobowiązanie sygnatariuszy do udzielenia drugiej stronie wszelkiej możliwej pomocy i poparcia. Przebieg wydarzeń kampanii polskiej 1939 r. wykazał, że sojusznicy Polski nie wywiązali się ze swoich zobowiązań, lub też uczynili to tylko formalnie, bez skutków militarnych, co spowodowało samotną walkę Polski przeciwko podwójnej agresji, przy całkowitej bierności militarnej zachodnich sojuszników, a w konsekwencji klęskę wojenną Rzeczypospolitej oraz okupację jej terytorium. Rumunia okazała się sojusznikiem iluzorycznym i wiarołomnym, ponieważ nie udzieliła Polsce pomocy po rozpoczęciu agresji ZSRR i internowała kierownictwo polityczne Rzeczypospolitej, uniemożliwiając jego dalszą ewakuację przez swoje terytorium do Francji.

Bardzo interesujący jest rozdział VIII pt. *Poziom i stan bezpieczeństwa wewnętrznego*. Można zauważyć, że stan bezpieczeństwa wewnętrznego wywierał poważny wpływ na pozycję międzynarodową i bezpieczeństwo narodowe międzywojennej Rzeczypospolitej. Do czynników destabilizujących poziom bezpieczeństwa wewnętrznego Polski Autorzy zaliczyli: zamach majowy 1926 r., niepokoje społeczne, największymi z nich były wypadki krakowskie 1923 r. i strajk chłopski 1937 r., oraz ich skutki; dezintegracyjną postawę części mniejszości narodowych i niestabilną sytuację w województwach wschodnich i południowo-wschodnich kraju, na obszarach zamieszkałych przez Białorusinów do 1924 r., przez Ukraińców w latach trzydziestych (głównie akcje terrorystyczne) i Niemców od jesieni 1938 r. oraz stosunek rządu do opozycji – Centrolew, sprawa brzeska 1930 r., rola Miejsca Odosobnienia (obozu) w Berezie Kartuskiej. Polskie naczelne władze państwowe po 1926 r. preferowały siłowe rozwiązywanie problemów, co powodowało represje i liczne ofiary,

¹⁵ Zob. M. Kornat, *Polska 1939 roku wobec paktu Ribbentrop–Mołotow. Problem zbliżenia niemiecko-sowieckiego w polityce zagranicznej II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2002.

natomiast nie likwidowało przyczyn wystąpień i protestów oraz często prowadziło do ich zaostrzenia. Polskie naczelne władze państwowe nie osiągnęły kompromisu w relacjach z mniejszościami narodowymi, stanowiącymi ok. 1/3 obywateli państwa, co dodatkowo obniżało poziom bezpieczeństwa narodowego, ten sam skutek przyniosła nadmierna tolerancja wobec mniejszości niemieckiej, a w konsekwencji liczne akty dywersji w kampanii polskiej 1939 roku.

Miejsce Wojska Polskiego w systemie bezpieczeństwa państwa obszernie i bardzo interesująco poznawczo Autorzy zaprezentowali w IX rozdziale recenzowanej monografii. Temat ten należy do często i kompetentnie przeanalizowanych przez kilka pokoleń polskich historyków krajowych i emigracyjnych, ale w recenzowanej publikacji prof. Wyszczelski i dr Wiśniewska ukazali go z zupełnie innej pozycji i przedstawili oryginalne i interesujące ujęcie, słusznie podkreślając, że w strategii bezpieczeństwa Rzeczypospolitej w analizowanym okresie polskie naczelne władze państwowe wyznaczyły Wojsku Polskiemu szczególnie ważne miejsce: w całym okresie międzywojennym uważały je za najważniejszy komponent bezpieczeństwa narodowego. Zadanie to armia skutecznie realizowała w czasie pokoju, natomiast podczas wojny nie spełniła pokładanych oczekiwań – charakteryzowała się wysokimi stanami liczebnymi, znajdując się w czołówce europejskiej, ale za to jej poziom techniczny był niski, co w znaczący sposób obniżało faktyczny potencjał wojenny Polski, mimo rozpoczęcia realizacji w drugiej połowie lat trzydziestych sześciolletniego kosztownego i ambitnego planu modernizacji i rozbudowy Wojska Polskiego¹⁶. Błędem kierownictwa państwa była nadmierna ufność w możliwości własnej armii oraz podjęty zbyt późno i w ograniczonym zakresie proces jej unowocześnienia i powiększenia. Potencjał bojowy Wojska Polskiego po mobilizacji, mimo znacznej liczebności, z uwagi na stan i jakość uzbrojenia nie był porównywalny z niemieckim, a tym bardziej z niemieckim i radzieckim łącznie. Z tych powodów polski potencjał militarny w 1939 r. daleko odbiegał od możliwości agresorów i to nawet rozpatrywanych pojedynczo, położenie militarne Rzeczypospolitej dodatkowo pogorszyła militarna bezczynność jej sojuszników.

Rozdział X *Doktryna wojenna i zachodzące w niej zmiany* koncentruje się na analizie polskiej doktryny wojennej w latach 1918-1939. Autorzy podkreślają, że była ona bardzo zachowawcza, przewidująca charakter przyszłej wojny oparty głównie na doświadczeniach wojny polsko-rosyjskiej lat 1919-1920 r. Polska doktryna wojenna preferowała manewr i szybkość działań, co było słuszne, jednak mało realne przy stosowanej powszechnie w armii archaicznej trakcji konnej. Dodatkowo nie uwzględniała ona w należyтым stopniu materiałowych wymogów przyszłej wojny, nie dostrzegała, głównie z uwagi na niewielkie możliwości ekonomiczne, zmian w technicznym wyposażeniu wojsk potencjalnych przeciwników oraz w ich doktrynach

¹⁶ Szerzej: E. Kozłowski, *Wojsko Polskie 1936-1939. Próby modernizacji i rozbudowy*, Warszawa 1974.

wojennych. W niewielkim stopniu kierownictwo Wojska Polskiego uwzględniło dorobek światowej, a nawet rodzimej myśli wojskowej, co było przyczyną dodatkowego zmniejszenia możliwości bojowych własnej armii w porównaniu z siłami zbrojnymi głównych państw Europy – sojuszników oraz potencjalnych przeciwników.

Plany wojny z potencjalnymi agresorami zostały podjęte w rozdziale XI. Na możliwości bojowe Wojska Polskiego, obok wcześniej wymienionych czynników, wpływało również planowanie wojenne, jednak w tym zakresie odnotowano bardzo wiele zaniedbań. W latach 1921-1926 nie opracowano nie tylko ogólnego planu wojny, ale nawet planów wojny z potencjalnymi przeciwnikami, natomiast na bieżąco przygotowywano plany mobilizacyjne. W następnym okresie polskiej wojskowości (lata 1926-1935) nastąpił niemal całkowity zanik planowania wojennego. Po 1935 r. marszałek Edward Śmigły-Rydz, który stanął na czele polskich naczelnych władz wojskowych, uznał, iż istnieje możliwość przygotowania tylko jednego planu wojny – ponieważ zagrożenie radzieckie oceniano jako realniejsze¹⁷, przystąpiono do opracowywania planu operacyjnego „Wschód” na wypadek agresji Związku Radzieckiego na Polskę, prace na planem zakończono w lutym 1939 r. w zupełnie zmienionej sytuacji politycznej i militarnej Rzeczypospolitej i gwałtownego wzrostu zagrożenia wojennego ze strony III Rzeszy Adolfa Hitlera. Przygotowanie planu wojny z Niemcami (planu operacyjnego „Zachód”) rozpoczęto dopiero w marcu 1939 r., pracowano w pośpiechu i w warunkach dużych zmian w koncepcji prowadzenia wojny, co spowodowało przygotowanie planu obejmującego jedynie pierwszy etap przyszłej wojny, co dodatkowo negatywne wpłynęło na skuteczność polskich działań obronnych w kampanii polskiej 1939 roku. Osiągnięciem w planowaniu wojennym było natomiast przygotowanie nowatorskiego planu mobilizacyjnego „W”, umożliwiającego m.in. prowadzenie mobilizacji alarmowej $\frac{3}{4}$ polskiego potencjału militarnego.

Ostatni rozdział (XII) został zatytułowany przez L. Wyszczelskiego i M. Wiśniewską *Edukacja i przygotowanie proobronne społeczeństwa*. Autorzy zauważyli w nim, że w warunkach przyszłej wojny powszechnej, a nawet totalnej, istotne było uczestnictwo w walce całego społeczeństwa, stąd waga, jaką przywiązywano w międzywojennej Polsce do przysposobienia i edukacji proobronnej społeczeństwa. W tym zakresie uczyniono wiele i to nie tylko w przygotowaniu praktycznym, ale również moralnym, co zaowocowało niemal powszechną konsolidacją obywateli Rzeczypospolitej i wolą wspierania przez społeczeństwo armii w działaniach wojennych 1939 roku. Błędem władz państwowych i wojskowych było zdaniem Autorów pracy nieprzygotowanie psychicznie społeczeństwa na ewentualność klęski i konieczność dalszego funkcjonowania

¹⁷ W. Włodarkiewicz, *Przed 17 września...*, s. 191-252; idem, *Bezpieczeństwo zewnętrzne Polski w 1939 r. w ocenach ataszatu wojskowego Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w Moskwie*, w: *Dzieje Wojsko Edukacja. Księga jubileuszowa profesora Henryka Hermanna w 70. rocznicę urodzin*, red. nauk. M. Bednarzak-Libera, J. Gmitruk, Warszawa-Siedlce 2010, s. 175-189.

w warunkach utraty niepodległości, co wywołało po zakończeniu działań wojennych w Polsce w 1939 r. powszechną krytykę polskich naczelnych władz państwowych i wojskowych za nieskuteczność w zapewnieniu bezpieczeństwa zewnętrznego państwa, co w części wynikało z popełnionych przez nie błędów, ale w jeszcze w większym stopniu z ówczesnych realiów politycznych, militarynych i ekonomicznych – samotnej wojny, zamiast koalicyjnej z dwoma przeciwnikami, zamiast z jednym.

W zakończeniu monografii Autorzy podkreślili, że bezpieczeństwo narodowe Polski w latach 1918-1939 było traktowane priorytetowo przez kierownictwo polityczne i wojskowe oraz przez społeczeństwo Rzeczypospolitej. Polskie naczelne władze państwowe i wojskowe starały się czynić wiele dla jego pełnego zapewnienia, jednak nie zawsze były to próby udane. Winę za to częściowo ponosiło kierownictwo polityczne i wojskowe Rzeczypospolitej, ale również niekorzystne położenie geopolityczne i strategiczno-militaryne, agresywna postawa Niemiec i ZSRR oraz brak wsparcia militarynego przez mocarstwa zachodnie, które w sposób utajony wycofały się z zobowiązań sojuszniczych wobec Polski – zdecydowały o nieudzielaniu efektywnej pomocy militarynej w wojnie z Niemcami, co z góry przesądzało o wyniku tej konfrontacji oraz ułatwiło i przyspieszyło podjęcie decyzji przez kierownictwo polityczne Związku Radzieckiego o rozpoczęciu agresji na Rzeczpospolitą.

Ujęcie problematyki bezpieczeństwa narodowego polski w recenzowanej publikacji zostało dobrze dostosowane do oczekiwań Czytelnika. Autorzy interesująco i kompetentnie przeanalizowali elementy składowe polskiego systemu bezpieczeństwa narodowego w latach 1918-1939, jego założenia teoretyczne oraz formy praktycznej realizacji. Założenia strategii bezpieczeństwa Polski, przyjęte przez rząd w 1922 r., a obejmujące utrzymanie terytorialnego status quo w Europie przy pomocy traktatu wersalskiego i ryskiego, Ligi Narodów oraz układów bilateralnych, ocenili pozytywnie. Realizacja tych założeń była jednak zróżnicowana w poszczególnych okresach lat 1918-1939. Składową bezpieczeństwa narodowego był poziom bezpieczeństwa wewnętrznego, z czym były problemy, zwłaszcza w województwach wschodnich, licznie zamieszkałych przez mniejszości narodowe.

Lech Wyszczelski i Małgorzata Wiśniewska wykazali w omawianej monografii, że położenie geopolityczne i strategiczno-militaryne międzywojennej Polski było niekorzystne, dostrzegli brak stabilnego sojusznika, poza latami 1921-1926, oraz to, że obowiązująca doktryna wojenna w niewielkim stopniu uwzględniała zmiany na przyszłym polu walki, co wraz z systemem niepewnych sojuszy pogarszało położenie Polski. W dorobku polskiej myśli wojskowej, rozpatrującej warianty i charakter ewentualnej wojny, największymi osiągnięciami były dokonania teoretyczne gen. Władysława Sikorskiego, praca jego autorstwa *Przyszła wojna...* była znana i spopularyzowana poza granicami kraju, a w Polsce celowo marginalizowana.

Wśród elementów wchodzących w system bezpieczeństwa narodowego ważne miejsce, zdaniem Autorów pracy, wyznaczono polityce zagranicznej. Dla

bezpieczeństwa narodowego Polski istotne znaczenie miało pozyskanie sojuszników na ewentualność stawienia czoła agresji, bowiem jej potencjał gospodarczy i wojenny był zdecydowanie mniejszy od prawdopodobnych przeciwników: Związku Radzieckiego i Niemiec. Liga Narodów miała być gwarantem bezpieczeństwa powszechnego, jej słabością był brak skutecznych instrumentów wymuszających respektowanie podjętych decyzji, zwłaszcza siłowej ich egzekucji. Sankcje gospodarcze, jakie Liga Narodów mogła nakładać na agresora, nie były skuteczne, tym samym autorytet Ligi jako gwaranta bezpieczeństwa zbiorowego systematycznie malał.

Recenzowana praca autorstwa L. Wyszczelskiego i M. Wiśniewskiej charakteryzuje się wysokimi walorami merytorycznymi, stanowi pionierskie ujęcie zaprezentowanej w niej tematyki oraz istotną pomoc dydaktyczną w procesie kształcenia studentów na kierunku bezpieczeństwo narodowe w uczeniach wyższych. Monografia dotyczy przeszłości, ale jak zauważają Autorzy, jej znajomość może być przydatna współcześnie, gdyż w latach 1918-1939 występowało wiele zjawisk i wydarzeń o ponadczasowym oraz uniwersalnym charakterze. Dlatego dobrze jest je poznać i uwzględnić przy określaniu współczesnych standardów bezpieczeństwa narodowego Polski. Dużym ułatwieniem dla Czytelnika monografii jest indeks nazwisk oraz indeks nazw geograficznych.